

BORVENDÉG ZSUZSANNA

CUI PRODEST?

Gondolatok az új gazdasági mechanizmus bukásáról

KIVONAT: Az „új gazdasági mechanizmus” megbuktatását az ortodox kommunista szárny megerősödésével magyarázták eddig és a szakma nem figyelt fel arra, hogy létezett egy másik érdekcsoport is, akik szintén ellenségesen szemlélték azt a mérsékelt liberalizációt, amelyet az új gazdasági mechanizmus meg kívánt valósítani. Az iparvállalatok piacorientáltságának fejlesztéséhez elengedhetetlen lett volna a termelő kapacitások piacra jutásának biztosítása, s ez jelentősen csökkentette volna a külkereskedelmi vállalatok monopóliumát. A sajátos külkereskedelmi ügyletek felfuttatásával kiépített korrupciós hálózat lehetőségeit nyirbálta volna meg az iparvállalatokat érintő liberalizáció. A hatvanas évek folyamán egyre erősödő külkereskedelmi lobbis 1972-ben érte el legnagyobb politikai sikerét: rendelet engedélyezte, hogy a külkereskedelmi vállalatok cégeket alapíthattak a kapitalista Nyugaton. Ez az időpont éppen egybeesett az „új gazdasági mechanizmus” kifulladásával. A tanulmány felhívja a figyelmet egy lobbiharcra, amely a formálódó külkereskedelmi érdekcsoport és a többi gazdasági szereplő között bontakozott ki, és amely hozzájárult a mérsékelt liberalizációs lépések megakadályozásához.

KULCSSZAVAK: új gazdasági mechanizmus, külkereskedelmi lobbis, korrupció, Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság, vegyesvállalatok, Siemens

A hatvanas évek közepére általánossá és jól érzékelhetővé vált a szocializmus társadalmi berendezkedésének és a tervutasításos gazdaságnak a működésképtelensége, a blokk országokban általános válságtünetek jelentkeztek. Ezeknek a kezelésére különböző próbálkozások voltak, amelyeket a szakirodalom „reform” megjelöléssel szokott illetni. Gondoljunk a szovjet Koszigin-féle újjátókra, amelyek az erősen központosított gazdaságban kezdeményeztek némi decentralizációt, az 1968-as prágai tavaszra vagy éppen a magyarországi új gazdasági mechanizmus beindítására. Ö. Kovács József jelen kötetben közölt tanulmányában idézőjelben használja a reform kifejezést az új mechanizmus kapcsán, amellyel azt érzékelteti, hogy a ténylegesen megvalósuló változtatások nem vezettek értékelhető sikerhez. Általánosan meg lehet fogalmazni fenntartásokat a reform kifejezés használatával kapcsolatban a kommunista rendszer teljes időszakán keresztül. M. Kiss Sándor például a Nagy Imre-kép elemzése során megjegyzi, hogy a Nagy-kormányok intézkedéseit – 1953-ban és 1956-ban is – sokkal inkább válságkezelésként lehet értékelni, mint reformokként.¹ Úgy vélem, hogy az 1947 után kiépülő kommunista rendszer minden megújításra tett kísérletére igaz ez a vélekedés, azokat leginkább rendszerkorrekciónak vagy válságkezelésnek tekinthetjük. Történelmi távlatból nézve bebizonyosodott, hogy a szocialista berendezkedés nem volt megreformálható, hiszen abban a pillanatban, amikor az állampárt valódi, mélyreható változtatásokra kényszerült, a rendszer ereszékeiben kezdett recsegni és összeomlott. Az új gazdasági mechanizmus kidolgozása és éltebe léptetése is csak a rendszerhibák óvatos kiigazítására tett kísérlet volt.

Jelen tanulmány nem bocsátkozik a mechanizmus értékelésébe, és nem kívánja részletesen bemutatni, milyen előzmények vezettek 1968. január 1-jéig,² pusztán a mechanizmus elbuktatásának okai közé egy új szempontot kíván beemelni, amely eddig elkerülte a témában keletkezett szakirodalmi munkák figyelmét.

1 Kahler–M. Kiss–Riba 2019.

2 Ezekről lásd a teljesség igénye nélkül: Lóránt 2015.; Schlett 2008.; Cseszka 2008.

Érdekellentétek

Az új gazdasági mechanizmus a blokk válságkezelési módozatainak legtovább működő konstrukciója volt, annak ellenére, hogy már 1969-től komoly támadások érték.³ Általánosan elfogadott nézet, hogy az ortodox kommunista vonal intenzíven harcolt az új gazdaságirányítási koncepciók ellen, attól félve, hogy a szocialista berendezkedés összeomlásához vezethet a túlzott liberalizáció. A hetvenes évek elejére a mechanizmus kifulladt, 1972-ben maga Brezsnyev fogalmazta meg egyértelműen, hogy nem támogatja a magyarországi próbálkozásokat. A kommunista párt keményvonala tehát valóban szemben állt a merev tervutasításos rendszer fellazításával, de a külkereskedelem bonyolítóinak sem volt érdeke a termelő vállalatok autonómiájának kiterjesztése – egészen más megfontolásból.

Magyarországon 1948/49-re szovjetizálták a külkereskedelmet, ez azt jelentette, hogy a termelő kapacitásokat megfosztották a piacra jutás lehetőségétől, és monopóliummal rendelkező szakosított külkereskedelmi vállalatokat hoztak létre, amelyek a késztermékek forgalmazásán kívül a termeléshez szükséges alapanyagok, alkatrészek, berendezések beszerzését is végezték. A gyártó cégek így nem is voltak érdekeltek az exportban, mivel az ebből keletkező haszon lényegében nem náluk jelentkezett.⁴ Ráadásul nem kaptak elegendő információt a piaci keresletről, nem ösztönözte a termelés színvonalának emelését a versenyhelyzet és mindez hozzájárult ahhoz, hogy az ipar minden területén sokszor tömegesen gyártották az eladhatatlan termékeket.

Már 1954-ben is kezdeményeztek bizonyos korrekciókat a gazdaságirányításban, de Kádár János hatalomra kerülése után, 1957-ben újra kísérletek történtek a rendszer mérsékelt megújítására, amelynek legfontosabb eleme a mennyiségcentrikus tervgazdálkodáson való lazítás volt azáltal, hogy az eredményorientált nyereségrészesedési rendszert próbálták megjeleníteni a bé-

3 Cseszka 2008, 92.

4 Honvári 2006, 273.

rezésben.⁵ A hatvanas évek elején lépéseket tettek a gazdaságirányítás hierarchiájának egyszerűsítésére, a vállalatokat közvetlenül a szakminisztériumok felügyelete alá helyezték. Ezzel párhuzamosan összevonták az ágazatonkénti termelőkapacitást, így jelentősen csökkent a termelést végző vállalatok száma. 1950-ben 1427 iparvállalat létezett Magyarországon, azonban 1965-re ez a szám 839-re csökkent.⁶ Megjelentek az úgynevezett trösztök, és ezzel együtt egy olyan nagyvállalati vezetőréteg, amely komoly befolyással rendelkezett a párt legfelsőbb köreiből is, ezzel mind a politikai, mind a gazdasági döntések meghozatalára hatással lehettek.⁷ Az összevonások vitatható eredménnyel jártak, hiszen elfedték a különbséget a jól és rosszul működő tagvállalatok között, „megnehezítette, sokszor lehetetlenné tette a pénzügyi és bankellenőrzést, mert a trösztökön és nagyvállalatokon belül külön kis »pénzügyminisztériumok« és »bankok« működtek.”⁸ Az átalakítások következtében a trösztök vezetőiből álló új érdekcsoport jelent meg a magyar politikai és gazdasági életben. Ezeknek a befolyása az új gazdasági mechanizmus beindítása után sem csökkent, hiszen a reform egyik pillére éppen a vállalati önállóság növelése volt a központosítás rovására, vagyis saját ágazatukon belül az ipari cégek igazgatói még nagyobb hatalmat kaptak.

Az iparvállalati lobbifélelemelkedésével párhuzamosan erősödött meg egy másik érdekcsoport is, akiknek lehetőségeik sokkal szélesebb skálán mozogtak. A létrejövő trösztök saját maguk ugyanis nem forgalmazhatták termékeiket, így a termelésből keletkező profit nagy része sem náluk jelentkezett. Részben éppen ezért, másfelől pedig a termelés piacorientált átalakítása érdekében a mechanizmus bevezetésekor nagy vitákat folytattak az exportjog kiterjesztéséről. A külkereskedelem irányításáért felelős tárca vezetői és a külkereskedelmi vállalatok irányítói tiltakoztak ez ellen, így 1968 után is csupán a teljes külkereskedelmi forgalom nagyjából 30%-a bonyolódott közvetlenül, iparvállalati export formájában.⁹ Voltak ugyan stratégiaileg fontos vállalatok, amelyek egyedi

5 Romsics 1999, 424.

6 Uo.

7 Cseszka 2008a, 93.

8 Tímár 1989, 68.

9 Tímár 1989, 63.

elbírálás alapján megkapták a külkereskedelmi jogot – például a Videoton –, azonban a jóváhagyások mögött nem egyszer titkosszolgálati érdekek is álltak: a Videoton esetében például kifejezetten az embargós beszerzések megkönnyítése volt a cél. 1982-ben a 450 iparvállalatból mindössze 31-nek volt jogsultsága ahhoz, hogy megjelenjen a nemzetközi piacokon.¹⁰ Ezek az arányok a nyolcvanas évek végéig nem változtak.

A beszerzések és eladások lebonyolításában a termelés költséghatékonysága helyett sok esetben a külkereskedelmi vállalat profitszerzése és a potenciális partnerek korrupciós hajlandósága dönthetett. Elmondhatjuk tehát, hogy a nagyvállalati lobbival mellett létezett egy sok szempontból ellenérdekelt csoport is, akiknek visszaszorítására kísérletet is tettek a trösztök vezetői az illetékes szakminisztériumok segítségével – többnyire sikertelenül. Hiába igyekeztek költségvetési megszorításokkal, megnövelt adóterhekkel a külkereskedelmi cégtől elvonni az ott megjelenő profitot, a kereskedelmi vállalatok számára rengeteg lehetőség adódott a bevételek eltüntetésére. Éppen a mechanizmus megbuktatásával párhuzamosan sikerült a külkereskedelem érdekelteinek elérni egy olyan konstrukció kialakítását, amely megnyitotta az utat a pénzügyi manipulációk előtt: ez volt a 28/1972-es pénzügyminiszteri rendelet. A jogszabály értelmében a külkereskedelmi vállalatok megkapták azt az egyedülálló lehetőséget, hogy minden külön engedélyeztetés nélkül cégeket alapíthattak a nyugati kapitalista világban. 1972 után gombamód kezdtek szaporodni a külkervállalatok leánycégei Nyugaton, amelyek sorban hozták létre saját vállalkozásaikat, majd ezek is alapítottak újabb cégeket. Nem tudjuk, mekkora cégbirodalom épült így ki a rendszerváltoztatás előtti időkben, de ezek az offshore jelleggel működő vállalatok rátelepültek a már élő korrupciós kapcsolatrendszerre, kihasználták az ebből eredő lehetőségeket, részt vettek az embargó kijátszásában, és hozzájárultak a külkereskedelmi mérleg folyamatos hiányához is, miközben lehetőséget biztosítottak a szisztéma üzemeltetői – és feltehetően egyes nyugati érdekcsoportok – gazdagodásához.¹¹

10 Berkó 1983, 64.

11 Borvendég 2017.

Korrupció és likvidálás

Már 1944 végén megkezdődött annak a pénzügyi kapcsolatrendszernek a kiépítése, amelyet külkereskedelmi lobbiként határozok meg. Vas Zoltán és Háy László azzal a megbízással érkeztek Magyarországra Moszkvából, hogy megteremtsék az árucserreforgalom felett a kommunista ellenőrzést, ezt 1946 nyarára sikerült is elérniük.¹² Jellemző, hogy a kapitalista világ felé a nyugatnémet tartományokon keresztül vezetett az út, ennek az együttműködésnek központi helyszíne pedig Frankfurt volt. Frankfurtban 1949-ben nyitották meg a magyar kereskedelmi kirendeltséget, amelynek első vezetője Vas Zoltán embere, Bródy István lett, majd 1950-től Junger Károly vette át a helyét. 1956 előtt az itt szolgáló teljesítő kirendeltségvezetők és alkalmazottak jobbjára a Belügyminisztérium emberei voltak, vagyis az Államvédelmi Hatóság operatív hálózatába tartoztak. A forradalom után megváltozott a helyzet. Új kereskedelmi attasé érkezett az állományhelyre, aki saját embereivel töltötte fel a kirendeltséget, és a katonai hírszerzés vette át az irányítást a titkosszolgálati feladatokban. Az új vezetőt Sebestyén Jánosnak hívták.

Sebestyén 1911-ben született kispolgári családban, önéletrajza szerint 1934-ben kapott „elektrotagozatú gépészmérnöki” diplomát a budapesti József Nádor Gazdaságtudományi és Műszaki Egyetemen.¹³ 1936-tól aktívan bekapcsolódott az illegális kommunista párt tevékenységébe, állítása szerint együtt dolgozott Ságvári Endrével is. A háború alatt mentesítést kapott a munkaszolgálat alól, mert mérnökként hadiüzemben dolgozott. 1945-ben a Budapesti Elektromos Műveknél helyettes osztályvezetővé nevezték ki, 1946-tól a Jóvátételi Hivatalban dolgozott, majd ugyanez év novemberében átkerült a Nehézipari Központba, ahol először főosztályvezető, majd 1948-tól vezérigazgató-helyettes lett. Tevékeny részt vállalt a nehézipar beindításában, az ország erőszakos iparosítása koncepciójának a kidolgozásában, megvalósításában. Saját kérésére 1949-ben a Nehézipari Beruházási Vállalat élére került, ahol kormánybiztosként felügyel-

12 Borvendég 2021.

13 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 178–180. Sebestyén János önéletrajza, 1959. augusztus 6.

te a Dunai Vasmű és Sztálinváros építését. 1954-től a nehézipari tárcánál miniszterhelyettesként az ország villamoshálózatának fejlesztésén dolgozott, majd 1954. október 9-től a Kiss Árpád vezette Vegyipari és Energiaügyi Minisztérium munkatársa lett.¹⁴ „Kérésemre 1957 májusában felmentettek és megbíztak a Külkereskedelmi Minisztérium Nyugat-Németország frankfurti kirendeltségének vezetésével”¹⁵ – olvashatjuk életrajzában. Sebestyénben egy olyan szakembert telepítettek az NSZK-ba, aki korábbi beosztásainak köszönhetően tökéletesen ismerte a magyar ipar fejlettségi szintjét, hiányosságait, szükségleteit, így a német technológia tanulmányozására és a szükséges termékek beszerzésére nem is lehetett volna jobb embert találni. Ugyanakkor az állambiztonsági jelentésekből kirajzolódik egy másik olvasat is, amelyben Sebestyén nem csak mint szakember került Frankfurtba, hanem azzal a szándékkal (talán megbízással?), hogy továbbfejlessze a Junger Károly által kiépített, korrupción alapuló gazdasági hálózatot.

Junger három évet töltött Frankfurtban, amely idő alatt megalapozta hazánk kereskedelmi kapcsolatrendszerét a Német Szövetségi Köztársasággal: rendkívül előnyös feltételeket sikerült kieszközölnie az éves árucseremegállapodásoknál. Ennek természetesen ára volt. Néhány kulcsfigura korrumpálásával kialakítottak egy szisztémát, amely bizonyos cégeknek, üzletembereknek kizárólagos hozzáférést engedett a magyar piacokhoz. Ennek a szisztémának a fenntartásához számos pártember asszisztált a gazdaságirányításból, például Fekete János, aki már a Magyar Nemzeti Bank (MNB) Devizaosztályának vezetőjeként is jó kapcsolatokat ápolt nyugati pénzügyi körökkel, és Nyerges János, akinek a Külkereskedelmi Minisztérium (KKM) főosztályvezetőjeként a kezében futottak össze a nyugati kereskedelmi üzletekkel kapcsolatos információk. Nemcsak a nagy nyugati konzorciumokkal, de bankárokkal és a nyugat-európai gazdaságirányítás egyes prominenseivel is jó viszonyban voltak, ezzel politikai és diplomáciai szinten is támogatták a kiépülő korrupciós kapcsolatrendszert.¹⁶

14 Bölöny 1978.

15 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 179. Sebestyén János önéletrajza, 1959. augusztus 6.

16 Erről lásd bővebben: Borvendég 2020.

Frankfurtban az ötvenes évek végére Sebestyén körül kialakult egy zárt csoport, amelynek leglátványosabb eredményeik közé tartozott, hogy növelték és biztosították a nagy nyugatnémet konszernnek (például: Siemens, Krupp, Mannesmann) részesedését a magyar piacokon, befolyásuk egészen a nyolcvanas évek végéig töretlen maradt. Köreikhez máig nem tisztázott haláleset is kapcsolódik, amely esetleg új megvilágításba kerülhet a külkereskedelmi lobbó tevékenységének megismerésével. Péter (Pikler) Györgyről, a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) egykori vezetőjéről van szó, aki 1969 januárjában halt meg egy kórteremben – állítólag öngyilkos lett.¹⁷ A halála kapcsán sok olyan körülmény felmerült, amelyek erősen megkérdőjelezzik az önkezűség valószínűségét. A különböző találgatások, amelyek igyekeznek magyarázatot találni Péter halálára, nem említenek egy érdekes körülményt, amely azonban fontos lehet.

Péter György testvére, Pikler Ferenc tagja volt a Sebestyén János körül formálódó hálózatnak. Pikler a harmincas években az illegális kommunista párthoz csatlakozott, belső utasításra 1938-ban Franciaországba menekült, és ott folytatta a mozgalmi munkát.¹⁸ 1945-ben hazatért és különböző munkahelyeken látott el vezető tisztséget, először az Újjáépítési Minisztériumban, majd a Jóvátételi Hivatalban dolgozott. Tevékenyen részt vett a villamosenergia-ipar államosításában, a falvak villamosításában. Sebestyénnel való ismeretsége ebből az időből eredt. Nemsokára Piklert is elérte a belső leszámolás, 1951 és 1954 között börtönben ült, ezt követően a Nehézipari Minisztériumba került, ahol újra együtt dolgozott Sebestyénnel. 1957-ben Sebestyén és Pikler együtt döntötték el, hogy külföldi állomáshelyre kérik magukat. Sebestyén egy jól jövedelmező kereskedelmi kirendeltséget keresett magának, Pikler viszont Bécsbe pályázott.¹⁹ Összeköttetéseit kihasználva került az 1957-ben létrehozott Nemzetközi Atomenergia Ügynökséghez, ahol 1962-ig képviselte Magyarországot. Minden bizonnyal Sebestyén lehetett a támogatója a poszt elnyerésében, hiszen ő képviselte Magyarországot 1954/55-ben az ENSZ-ben,

17 A Péter György elleni nyomozásról és haláláról lásd: Krahulcsán 2019.

18 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 51. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23.

19 ÁBTL 3.1.5. O-12344/2. 18. Jelentés, 1958. október 13.

amikor előkészítették a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség felállítását.²⁰ Az állambiztonság értesülései szerint Pikler a szolgálati évei alatt csempészéssel foglalkozott, diplomata rendszámmal ellátott Mercedes gépkocsiját használva illegális tevékenységre.²¹

1962-ben a román titkosszolgálat figyelmeztette a magyar kémelhárítást, hogy egy bécsi központtal működő cionista szervezet csempészéssel foglalkozik, elsősorban numizmatikai értékeket szállítanak ki jogellenes módon Bécsbe. 1968-ig az ügyben semmilyen érdemleges elmozdulás nem történt, ekkor azonban a Belügyminisztérium nyomozást kezdeményezett több gyanúsított ellen. Pikler Ferenc testvérét, Péter Györgyöt is eljárás alá vonták, aki saját autójával évek óta Bécs és Budapest között különböző értékes holmik illegális szállítását végezte. Péter György néhány héttel az őrizetbevételi parancs kiadása után életét vesztette egy kórházban, ahol korábbi infarktusa miatt kezelték. A hivatalos változat szerint leszúrta magát. Úgy látszik, ez a magyarázat nem altatott el minden a gyanakvást a KSH elnökének halálával kapcsolatban, és pletykák keltek szárnyra, amelyek politikai gyilkosságról beszéltek. Az egyik elmélet szerint Péter György az 1967-es arab–izraeli háború kitörése után fel erősödő antiszemita hullám áldozata lett: mivel cionista körök számára gyűjtött nemesfémeket, érméket, izraeli kémként tekintett rá a magyar titkosszolgálat. A másik közkeletű vélekedés szerint az 1968-ban beinduló új gazdasági mechanizmus ellenlábasai csalták kelepcébe. Péter György az ortodox, moszkovita vonal ellenfele volt, a tervutasításos rendszer káros eredményeivel szembesülve a változtatások mellett tört lándzsát, az új mechanizmus egyik atyjának lehet tekinteni.

Mindkét okfejtés logikusnak tűnő gondolatmenet, ámde önmagában egyik sem elég egy likvidálás elrendelésére. Ráadásul az izraeli érdekek képviselője a külkereskedelemben egészen a nyolcvanas évek végéig töretlen maradt, Péter György halálával egyáltalán nem rendült meg az úgynevezett „cionista-vonal”. Az új gazdasági mechanizmus mögött sem csak egy személy állt, ők Péter halála után még évekig tudták védeni elképzeléseiket.

20 Vámos 2002, 952.

21 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. 51–52. Összefoglaló jelentés, 1969. június 23.

Van egy fontosnak tűnő szál, amellyel eddig senki sem foglalkozott. Érdekes módon Péter György halálát a nyomozás során és később sem hozták kapcsolatba testvére tevékenységével. A nyomozati iratokban szerepel, hogy Péter György kapcsolata a bécsi csempész hálózattal 1958-tól eredeztethető,²² de nincs utalás arra, hogy 1958 és 1962 között testvére, Pikler Ferenc diplomáciai mentességét felhasználva szintén hasonló cselekményeket követett el. Életszerűtlennek tűnik, hogy a nyomozóknak ne jutott volna eszükbe összefüggést keresni a két testvér azonos időben, azonos útvonalon folytatott párhuzamos tevékenysége között. Ezt a fellelhető dokumentumok szerint mégsem tették meg, Pikler ellen semmiféle adatgyűjtést nem végeztek, nyomozást nem indítottak. Péter György vizsgálati anyagában erről semmi nem szerepel, következésképpen az ürügyként használt érme- és nemesfémcsempészség valóban csak egy fedőtörténet volt, amelynek alapján sarokba akarták szorítani, vagy félre akarták állítani. Ha ez így volt, a cionista összeesküvés koncepciója is megdőlni látszik, hiszen, ha Izrael-ellenesség állt volna a háttérmotivációk között, értelemszerűen Pikler Ferencet is vizsgálat alá vonták volna. Ki tudja, miért kellett elhallgattatni Pétert, miről tudhatott, ami olyan veszélyes volt valakikre, hogy a feltételezett gyilkosságtól sem riadtak vissza? Péter György vitába keveredett a gazdasági élet és a külkereskedelem egyes prominenseivel már 1956-ban, amikor arról polemizáltak, hogy szükség lenne-e a gazdasági termelést és a külkereskedelmet nyereségérdekeltté tenni. Péter két hosszú tanulmányban fejtette ki nézeteit, és külön figyelmet szentelt a kereskedelmi monopóliumok megbontásának szükségességére is, figyelmeztetve arra, hogy torzulást okoz a gazdaság teljesítményében, ha „a költségek és bevételek nem ott jelentkeznek, ahol felmerülnek.”²³ Mindez a későbbi újítások előképeként is tekinthető, hiszen sok olyan elképzelést felvázolt már ekkor, amelyek az új mechanizmus alapvetését jelentették később. Az egyre erősödő lobbis, amelynek határozott érdeke volt a külkereskedelmi monopóliumok fenntartása, veszélyeztetve érezhette magát a kiváltságok elvesztése miatt. Elképzelhető, hogy Péter György testvérén keresz-

22 ÁBTL 3.1.9. V-155912/8. 172. Tájékoztató a kormány részére dr. Péter György ügyéről, 1969. január 23.

23 Péter 1956, 853.

tül olyan információkat tudott meg az egyre nagyobb befolyással rendelkező érdekcsoportról, amely a mechanizmust pártolók malmára hajthatta volna a vizet ebben a küzdelemben. Mindez csak egy újabb teória, ami azonban nem független attól, amely az 1968-as gazdaságirányítási szabályozás háttérében keresi a megoldás kulcsát.

Ipari kémkedés üzleti alapon

Sebestyén Frankfurtból való hazatérése után az Országos Tervhivatal Műszaki Titkárságának vezetője lett, innen koordinálta és szervezte az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság (OMFB) felállítását. Sebestyén János elsősorban Frankfurtban alapozta meg azt a kapcsolatrendszert, amelyre építve – nyugatnémet cégek előtérbe helyezésével – kialakította az ország műszaki fejlesztését biztosító ipari vállalatokkal való együttműködést. Sebestyén és társai „frankfurti tartózkodásuk idején kialakított kapcsolataik révén teremtettek alapot arra, hogy a későbbiek során a különböző nyugatnémet tőkés cégeknek a magyar piacra történő bejutását, illetve további megerősítését biztosítsák. 1962-től, miután az OMFB megfelelő anyagi alapot is kapott, egyre inkább kínálkozott erre lehetőség. Sebestyén igyekezett az illetékes szervek felé megfelelően indokolni a tőkés országokkal való ipari kooperáció kiépítésének szükségességét. Miután folyamatosan jelentkeztek azok a nyugatnémet cégek, amelyekkel Frankfurt óta volt kapcsolatuk, olyan törekvések érvényesültek Sebestyén vezetésével, hogy elsősorban ezeknek a vállalkozásoknak az ajánlatát kell támogatni, különösen azonos műszaki és gazdasági feltételek esetében”²⁴ – elemezte a frankfurti gárda tevékenységét az állambiztonság. Sebestyén hivatali ideje alatt – egészen nyugdíjazásáig, 1988-ig volt az OMFB elnökhelyettese – sok energiát fektetett abba, hogy a nyugatnémet ipari termékek behozatalát növelje. A jelentés szerint „annak ellenére, hogy elkerült a külkereskedelem területéről, igen aktívan belefolyik különböző külkereskedelmi tárgyalásokba, rendszeresen utazik nyugati

24 ÁBTL 3.1.5. O-16586/1. 21. Jelentés, 1973. október 31.

államokba, ahol önállóan köt egyezséget üzletkötésekre. Sebestyén kapcsolatot tart több vezető beosztású külkereskedelmi és ipari személlyel. E kapcsolatokon keresztül érvényesíti külkereskedelmi vonatkozású elképzeléseit.²⁵ Mindez feladatköréhez tartozott, hiszen az OMFB felelőssége volt az ország műszaki fejlesztéséhez szükséges technológiák biztosítása, gazdaságfejlesztési programok kidolgozása, a műszaki-technikai kutatások koordinálása, a fejlett technológiák beszerzése, így elmondhatjuk, hogy a műszaki-tudományos hírszerzés legfontosabb megrendelője lett az intézmény. Az OMFB költségvetése igencsak magas volt, az intézmény részére meghatározott műszaki fejlesztési alapot évről évre emelték, így 1973-ra már 300 millió forint és 5 millió USD éves kerettel rendelkezett,²⁶ amely széles lehetőséget kínált a kereskedelmi partnerek kiválasztására, az igényelt technológiák megvásárlására.

A Külkereskedelmi Minisztérium számára irányadók voltak az OMFB javaslatai, hiszen az ország műszaki és tudományos ügyekben legkompetensebb tanácsadó szervezeteként kéréseit teljesíteni kellett. Azok a nyugati cégek, amelyek a bizottságon keresztül kerültek kapcsolatba a magyar külkereskedelemmel óriási előnyt élveztek, a konkurenciának velük szemben esélye sem volt.²⁷ Az OMFB ráadásul amellet, hogy évről évre egyre magasabb költségvetéssel rendelkezett, szállításait vámmentesen intézhette, amely a nyugati partnerek számára behozhatatlan versenyelőnyt is jelentett azon cégekkel szemben, akik nem a minisztertanács műszaki fejlesztési testületén keresztül akartak belépni a magyar piacra. Az OMFB az üzletkötései során ellenajánlatokat sem volt köteles kérni, vagy legalábbis a KKM egy 1966-ban kelt levelére hivatkozva versenyztetés nélkül kötött szerződéseket az általa kiválasztott partnerrel.²⁸ A Külkereskedelmi Minisztérium vezetőinek többsége mindezen privilégiumokat nem nézte jó szemmel, illetékességi vitákból adódó ellentétek folyamatosak voltak a két intézmény között, amelyből többnyire az OMFB került ki győztesen.²⁹ Baczoni Jenő, a külkereskedelmi miniszterhelyettes akkor került szembe

25 ÁBTL 3.1.5. O-12344/3. 72. Összefoglaló jelentés, 1961. november 28.

26 ÁBTL 3.1.5. O-15829/1. Jelentés, 1974. március 20. 119.

27 ÁBTL 3.1.9. V-160121/2. 28. Jelentés, 1973. augusztus 10.

28 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 183. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

29 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 92. Jelentés, 1973. július 27.

Sebestyénnel, amikor az beterjesztette a Siemens vállalattal kötendő széles skálájú együttműködési tervezetét, és – legalábbis egy ideig – sikeresen megvétózta azt, így éles ellentét bontakozott ki közöttük a hetvenes évek elején.³⁰ A Siemens lobbist mégsem lehetett kiszorítani a magyar piacról.

Ahogy telt az idő, a Sebestyén irányította kör egyre szélesebb autonómiát élvezett, ebben pedig fontos segítők voltak a minisztériumon belül is. A tudományos bizottság közvetlenül nem bonyolíthatott vásárlásokat, ahhoz igénybe kellett vennie a monopóliummal rendelkező külkereskedelmi vállalatok munkáját. Ezek szakágazatonként fedték le a piac egy-egy szegmensét, vagyis a különböző jellegű termékek beszerzéséhez más-más vállalatnak kellett megbízást adni. Mindez nehézkes volt, így kiválasztottak egy céget, amely az OMFB összes importját végezte, függetlenül attól, hogy a vállalat profiljába vágott-e a termék vagy sem. Ez a partner a Transelektro³¹ lett.³² A cég vezérigazgatója ekkor Farkas Mihály volt (Rákosi honvédelmi miniszterének csak névrokona), és egy Udvardi Sándor nevezetű KKM főosztályvezető írta alá a miniszteri utasítást, amely a Transelektrot nevezte ki az OMFB beszerzőjének.³³ Udvardi korábban a Sebestyén körül kialakult frankfurti keménymag tagja volt, hazatérte után a külkereskedelmi tárcánál segítette egykori főnöke munkáját.

Farkas Mihály a katonai titkosszolgálat embereként tevékenykedett. 1968-ban a Transelektro éléről a párizsi kereskedelmi kirendeltségre került, ahol a katonai hírszerzés tisztjeként szolgálatot teljesítő Práczki István felettese lett,³⁴ vagyis Farkas minden bizonnyal hivatásos állományú tisztje volt a katonai felderítésnek. A Transelektro élén – mint az OMFB beszerzője – szoros üzleti partnerséget alakított ki a Siemens cég vezetésével, amely meghozta gyümölcsét, és párizsi kiküldetéséről visszatérve a Budapesten működő képviselő, a Sicontact cég vezetője lett.³⁵

30 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 99. Jelentés, 1973. augusztus 3.

31 A Transelektro az erősáramú ipar kereskedelmi forgalmát bonyolította.

32 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 175. Megbeszélés Sinka Gyulával, 1970. május 22.

33 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 183. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

34 Práczki 2014, 173.

35 ÁBTL 2.7.1. Napi Operatív Információs Jelentések (NOIJ) 1984-BRFK-140. 1984. október 2.

A Transelektrón keresztül bonyolított OMFB vásárlások nem jelentettek külön megterhelést a külkereskedelmi vállalat számára, hiszen a tranzakció lebonyolítása előtt a bizottság alkalmazottjai tanulmányozták műszaki szempontból a kiválasztott árucikket és ők határozták meg a beszerzési forrást is.³⁶ Ennek ellenére a szerződések volumene miatt – és azért, hogy a külkereskedelmi szabályok kijátszása minél kevesebb nyilvánosságot kapjon – mégis létrehoztak egy külön csoportot a vállalaton belül, amely csak az OMFB ügyeivel foglalkozott. Vezetője Jelinek Károlyné lett, akinek megbízhatóságáról és konspirációs gyakorlatáról régen meggyőződhetek az érintettek, ugyanis korábban a Péter Gábor vezette Államvédelmi Hatóság nyomozótisztje volt.³⁷

A Siemens piaci térnyerése

A hatvanas évek végére a technológia fejlesztésének sarokköve a számítástechnika lett: a keleti blokkban egy közös koncepció kidolgozásába kezdtek, azzal a céllal, hogy össze tudják hangolni a „testvérállamok” tudósainak munkáját.³⁸ A Magyarországra hárult feladatok teljesítésében természetesen az OMFB-nek is kiemelkedő szerep jutott, a beszerzések bonyolításánál és a kooperációs szerződések megkötésénél a tanácsadó testület megkerülhetetlen volt, és továbbra is a Siemens érdekeit kívánta előtérbe helyezni.

A számítástechnika indulásának tekinthető lyukkártyás adattároló technológia elterjedése Magyarországon már a két világháború között megtörtént, a későbbi IBM elődje 1936-ban nyitott leányvállalatot Magyarországon.³⁹ Ki-

36 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 176. Sinka Gyula, a Transelektro vállalat igazgatójának közlése, 1970. május 22.

37 ÁBTL 2.1. XI/5. (V-150342/a.) 38. Jelentés, 1950. augusztus 12.

38 Magyarország érdekeltségét jól mutatja, hogy a KGST Hadiipari Állandó Bizottság 1973. májusi ülésén Budapest a következő eszközökre és részegységekre jelentette be fejlesztési és gyártási szándékát: kicsi és miniszámítógépek, adatátviteli berendezések, katódsugárcsöves megjelenítési eszközök, lyukszalag-technika, mágneses memória, kazettás mágnesszalag perifériák és információtárolók, automatikus detektorok és adatátviteli, illetve megjelenítő berendezések. Germuska 2010, 154.

39 Bodnár 2002.

emelt jelentősége miatt az amerikai cég elkerülte az államosításoknak áldozatul esett nyugati vállalatok sorsát: az IBM Magyarország sértetlenül működhetett a teljes pártállami diktatúra idején. Ez annál is meglepőbb, hiszen az ország stratégiai fontosságú adatait kezelték ezzel a technológiával, ilyen gépek voltak a Központi Statisztikai Hivatalban, de a Belügyminisztérium hivatalnokai, titkosszolgálati elemzői is az IBM által fejlesztett eszközöket használták. 1967-ig szinte teljesen egyeduralkodó volt az IBM Magyarországon, monopóliumát az OMFB vezetése európai cégek által kínált termékek behozatalával próbálta megtörni. A legerősebb érv az IBM háttérbe szorítására az volt, hogy az elektronikus számítógépek egyre terjedő felhasználásával párhuzamosan az ország teljesen kiszolgáltatja magát az Egyesült Államoknak. A Siemens is ráállt az elektronikus számítógépek gyártására, és az OMFB irányítását végző kör érdeke azt kívánta, hogy a nyugatnémet technológiát terjesszék el Magyarországon. Fő érvük az volt, hogy meg kell szüntetni az amerikai befolyás mértékét. Az indoklás gyenge lábakon állt, ugyanis az európai számítógépgyártás is amerikai licencek alapján dolgozott,⁴⁰ de a tét nagy volt, hiszen hatalmas költségvetési keretet biztosítottak a fejlesztésekre.

1967-től kezdve a blokkon belül összehangolt munka kezdődött, amelynek célja egymással kompatibilis számítógépcs család kifejlesztése, az Egységes Számítástechnikai Rendszer (ESZR) létrehozása volt. Magyarországon az 10125/1968. számú kormányhatározat rendelkezett a Számítástechnikai Tárcaközi Bizottság létrehozásáról, amely a fejlesztési program kidolgozásáért felelt és kialakította, figyelemmel kísérte a licencvásárlási politikát. A bizottság felső vezetői közé tartozott Kiss Árpád, az OMFB elnöke, Náray Zsolt mérnök, aki az egységes számítástechnikai rendszer megalkotásának főkonstruktorra volt és Sebestyén János. Az Egységes Számítástechnikai Rendszer létrehozásának érdekében kifejlesztésre váró komputercsaládnak a legkisebb tagját kellett a magyar félnek megalkotnia, és ez jelentős előnnyel járt később a fejlesztést és gyártást végző Videoton cég számára, hiszen könnyebben tudtak a mini- és mikroszámítógépek világa felé elmozdulni.⁴¹ A végrehajtást hét évre, az 1969 és 1975 közötti

40 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 180. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

41 Baráth–Kázmér–Ujvári 2013, 123.

időszakra tervezték, amelynek során a közepesen fejlett európai tőkés országok számítástechnikai színvonalát akarták elérni, a költségeket nagyjából tízmilliárd forintra becsülték.⁴²

A program beindításának híre természetesen komoly konkurenciát jelentett a nyugati cégek között, hiszen nem akármilyen piacról volt szó. Az állambiztonság adatai szerint a versenyben jól érezhetően megjelent a korrupció is, amellyel a komputereket gyártó nyugati cégek egymásra licitálva akarták megnyerni a behozatalért felelős külkereskedelmi cégeket és azok képviselőit. A megvásárlásra kerülő technológia kiválasztása az OMFB-től függött. Sebestyén továbbra is a frankfurti kiküldetése óta meglévő és folyamatosan szélesített kapcsolatrendszerét, elsősorban a Siemens-t szerette volna előnyben részesíteni, ezzel nagy vihart kavarva gazdasági körökben. A rendelkezésre álló költségvetési keret tetemes volt, így ki szerették volna venni a részüket az üzletkötésekből azok is, akiket eddig Sebestyén könnyűszerrel félreállított.

A Siemens számára Magyarország remek lehetőséget jelentett arra, hogy a nyugati piacokon még versenyképtelen számítástechnikai termékeinek vevőket találjon. A német konzern csak a hatvanas évek második felében kezdte saját fejlesztésű gépeinek gyártását, amelyek messze elmaradtak az amerikai technológiától, de angol és francia cégek termékeihez képest is gyengébb teljesítményűek voltak, ráadásul mindezt a konkurenciához képest jóval drágábban tudták előállítani.⁴³ Ennek ellenére a Győri Vagon- és Gépgyár egy részletes helyzetjelentésben számolt be a megyei kapitányság részére arról, hogy az OMFB nyomására Siemens számítógépek vásárlására kényszerültek, holott számukra egyértelműen az IBM termékei lettek volna megfelelők.⁴⁴ Felsorakoztatták érveiket, amelyek között kiemelt helyen szerepelt, hogy az IBM hazai vállalatánál magyar állampolgárságú mérnökök dolgoztak, akik itt éltek, vagyis folyamatos technikai háttérrel tudtak biztosítani az üzemeltetéshez. Az sem volt utolsó szempont, hogy a nagy európai autógyárak – köztük a MAN, amellyel

42 ÁBTL 3.1.5. O-15829/3. 180. Összefoglaló jelentés, 1970. május 29.

43 ÁBTL 3.1.5. O-15829/2. 103. Értékelő jelentés a Siemens számítógépekről, 1969. augusztus 7.

44 ÁBTL 3.1.5. O-15829/2. 59–69. Helyzetjelentés, 1969. június 23.

licenc megállapodása volt a győri gyárnak⁴⁵ – IBM számítógépeket használtak, és a kooperáció a vállalatok között zökkenőmentesebbnek ígérkezett azonos technológia alkalmazása esetén. A Siemens ellen szólt, hogy a cég szerződés-tervezetében megfogalmazták azt a kitélt, amely szerint az átadott berendezéseket katonai célra felhasználni nem lehet, és a vagongyár igyekezett jobb belátásra bírni a döntéshozókat azzal, hogy ilyen kötelezettségeket nem vállalhatnak, hiszen a vagongyár páncélozott járműveket is gyártott a Magyar Néphadsereg és más szövetséges hadseregek számára. Az OMFB számára ezek az érvek nem voltak meggyőzők. Azt állították, hogy Magyarország gazdasági érdekeit szem előtt tartva attól a gyártótól érdemes vásárolni, akinek cserébe magyar ipari termékeket exportálhatunk. Erre a lehetőségre a Siemens nyitott volt, az IBM pedig nem. A győriek szerint „ez egy olyan huszadrangú kereskedelempolitikai szempont, ami miatt nem lehet elvetni annak a lehetőségét, hogy a legfejlettebb rendszert a legsürgősebben behozzuk az országba.”⁴⁶ Az OMFB mégis a Siemens mellett döntött.

A nyugatnémet Siemens cég látványos térnyerése Magyarországon egyértelműen Sebestyén frankfurti éveire volt visszavezethető. Ugyanakkor nem tekinthetjük unikálisnak a Siemens piacszerzését, mivel 1971-ben egy kooperációs megállapodás jött létre a vállalat és a Szovjetunió között, amely elsősorban szakértői delegációk cseréjére és Siemens licenckel alapján folytatott közös gyártásra vonatkozott.⁴⁷ (Ez a tény azt a következtetést is sugallhatja, hogy Sebestyén János látványos informális hatalma mögött szovjet támogatás is állhatott.) Csak ezután, 1973-ban írta alá a Siemens és az OMFB azt a keretszerződést, amely a két fél közötti műszaki tudományos együttműködés feltételeit határozta meg, és egy évente ülésező testületet is létrehozta, amelynek feladata az együttműködés koordinálása volt, vezetőjéül természetesen Sebestyén Jánost nevezték ki.

45 A hatvanas évek közepén a Kohó- és Gépipari Minisztérium egy motorgyár létesítésére és motorlicenc megszerzésére kért ajánlatot több nyugati cégtől is. A szerződést végül 1967-ben kötötték meg a legkedvezőbb ajánlatot adó MAN–Renault–Ferrostaal konzorciummal, amely nagyobb hányadban volt hajlandó ellenszolgáltatásért magyar terméket elfogadni, mint a versenytársai. Germuska–Honvári 2014, 54.

46 ÁBTL 3.1.5. O-15829/2. 67. Helyzetjelentés, 1969. június 23.

47 Sebők 2017, 138.

„1972. október 3-án Faluvégi Lajos pénzügyminiszter és Paul Dax, a Siemens AG illetékes igazgatósági tagja megegyeztek arról, hogy a Siemens – elsőként a nagy nyugat-európai konszernek közül – részt vesz egy magyarországi közös vállalatban. A megbeszélést követően alig pár hét múlva Magyarország engedélyezte a külföldi részvétellel működő gazdasági társulások megalakítását, azaz a külföldi működő tőke beáramlását” – olvashatjuk a Siemens magyarországi történetét feldolgozó kötetben. Mindez azt sugallja, hogy a Siemens hazai térnyerésének egyengetése komoly szerepet játszott a vegyesvállalatokat engedélyező rendelet megszületésében. Valójában az 1972-es rendelet azonban nem a működő tőke beáramlását segítette elő, hanem – némi egyszerűsítéssel élve – annak kiáramlását, hiszen a nyugati befektetők magyarországi megjelenését 1977-ig erősen korlátozták, és 1972-ben valójában a kapitalista világban magyar részesedéssel alapított cégek létrehozását engedélyezték. Ezért is okozhatott nehézséget a fent említett egyezség kivitelezése, amely szerint a Siemens képviselést hoz létre hazánkban: a közös cégalapításra Magyarországon végül csak 1974-ben került sor.

A háború után alapított és hazai székhellyel működő első vegyesvállalat a Siemens Számítóközpont és Koordinációs Iroda, a Sicontact volt. Tulajdonosként a Siemens AG és az Intercooperation Rt. szerepeltek. A Sicontact 8,5 millió forintos alaptőkével jött létre, amelyet az évek során folyamatosan emeltek, és 1988-ban már a 82 millió forintot is meghaladta a cég törzstőkéje.⁴⁸ 44-en dolgoztak az irodának, ebből három nyugatnémet állampolgár volt.⁴⁹ Elsősorban (és hivatalosan) a Siemens és különböző magyar vállalatok közötti kooperációk előkészítésével és kivitelezésével foglalkozott, emellett szervizelést végzett, képzéseket szervezett, tervezésekbe, fejlesztésekbe segített be. A Siemensszel kötött együttműködés tető alá hozása nemcsak azért volt kiemelkedő jelentőségű, mert így lehetett leginkább biztosítani a német cég által kifejlesztett legmodernebb technológia behozatalát (egyszerű kereskedelmi üzletek bonyolítása esetén nagyobb eséllyel a kifutó termékeiket adták volna át a magyaroknak), hanem azért is, mert az állambiztonsági szempontból kényes területeken mű-

48 Sebők 2017, 142.

49 ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 14. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

ködő intézmények által használt Siemens számítógépek szervizelését így magyar mérnökök, a gyártó által kiképzett hazai szakemberek végezhették. Vagyis Sebestyén elérte, hogy az IBM Magyarország mellett szóló egyetlen megdönt-hetetlennek tűnő érvet is kiüsse ellenlábasai kezéből.

A Siccontact kiemelt fontosságú volt a COCOM-listán szereplő termékek beszerzésében: mind a belügyi, mind a katonai hírszerzés számára szállított be termékeket, így értelemszerűen szoros titkosszolgálati ellenőrzés alatt állt. Magyar igazgatója 1980-ban Haár Ottó volt,⁵⁰ akit 1954-ben szervezett be a Belügyminisztérium hírszerzési osztálya. Majd a nyolcvanas évek első felében Farakas Mihály, a Transelektro korábbi igazgatója hazatért párizsi kiküldetéséről, és átvette a Siccontact vezetését.

Érdekharcok párton belül

A Siemensszel kötött keretszerződés létrejötte előtt egy értekezleten, 1973 májusában egyeztettek a KKM illetékesei az együttműködés részleteiről. Ezen a tanácskozáson az új gazdasági mechanizmus kidolgozásában jelentős szerepet játszó Vályi Péter,⁵¹ a Minisztertanács elnökhelyettese elnökölt a külkereskedelmi miniszter helyett, és Baczoni Jenő miniszterhelyettes volt az, aki éles hangon tiltakozott a szerződés aláírása ellen. Az értekezlet végkicsengése az lett, hogy a KKM nem támogatja az OMFB szerződéstervezetét. Emiatt Sebestyén dühös kirohanást intézett Baczoni és az ő véleményét osztók ellen: „Sebestyén nagyon mérges volt, felszólalásában fenegyerek módjára kifakadt, sőt levélben kereste meg tervének minden ellenzőjét.”⁵² Ennek ellenére a keretszerződés nem sok-

50 ÁBTL 3.2.5. O-8-475. 13. Jelentés a Siemens AG ügyében, 1980. február 28.

51 Vályi Péter (1919–1973) 1942-ben szerzett vegyészmérnöki diplomát. 1945-től volt tagja a kommunista pártnak. 1948-tól az Országos Tervhivatal előadója, mellette a közgazdasági egyetem oktatója. 1953-ban a Chinoin vezérigazgatója, 1954-ben a Nehézipari Minisztérium vezető tisztségviselője. 1955–1967 között az Országos Tervhivatal elnökhelyettese, 1967 és 1971 között pénzügyminiszter volt. 1971-ben nevezték ki a Minisztertanács elnökhelyettesének. 1973 szeptemberében a Lenin Kohászati Művekben tett gyárlátogatás során az egyik kohó mellé zuhant és életét vesztette.

52 ÁBTL 3.1.9. V-160121/3. 99. Jelentés, 1973. augusztus 3.

kal később létrejött. Láthattuk, hogy korábban már a szovjetek is aláírtak egy hasonló együttműködést a Siemensszel, így Sebestyén kezdeményezése eleve jó eséllyel indult, hiszen minden bizonnyal a „Nagy Testvér” támogatását is élvezte. Vályi Péter néhány hónappal később egy szerencsétlen baleset áldozata lett: a Lenin Kohászati Művekben tett gyárlátogatása során olyan üzemi területre (a kohók közvetlen közelében elvezető pallóra) kísérték, ahová civileket nem volt szokás beengedni. A szerencsétlenség számos érthetetlen körülménye mai napig találgatásokra ad lehetőséget.⁵³ A baleset köré szőtt legendák központi állítása az, hogy Vályi is az új gazdasági mechanizmus hívei közé tartozott csakúgy, mint a négy évvel korábban, tisztázatlan körülmények között elhunyt Péter György. Vályi – Péterhez hasonlóan – a külkereskedelmi lobbival szemben állt, azzal ellenérdekelte személyek csoportjába tartozott, és azt is tudjuk, hogy bár a hatvanas évek közepétől a pénzügyi-gazdasági érdekcsoport erős nyomást gyakorolt a kormány tagjaira azért, hogy engedélyezzék a vegyesvállalatok alapítását, az erről szóló pénzügyminiszteri rendelet csak azután születhetett meg, hogy Vályi leköszönt a pénzügyi tárca éléről.

A miniszterelnök-helyettes balesete kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Énekes Sándor, a diósgyőri kohó vezérigazgatója – aki Vályi után kapva maga is bezuhant a kohók közé, de túlélte a szörnyűséget – egy gyalog volt a külkereskedelmi lobbisakktabláján. Énekes asszisztált a Metalimpex által 1969-ben elkövetett visszaéléshez, amelyben jelentős népgazdasági kárt okozva szerződtek volfrám-acél előállítására.⁵⁴ Az 1974-ben indult nyomozás során az állam-

53 Történeti kutatáson alapuló feltáró munka mai napig nem született Vályi Péter halálának kapcsán – források hiányában erre feltehetően nem is lesz lehetőség –, azonban rengeteg írás jelent meg, amelyek pro vagy kontra foglalnak állást a gazdaságpolitikus különös balesete körül kialakult összeesküvés elméletek kapcsán. A megjelent írások közül kiragadott két példa: Fábian Máté elutasítja a szándékosság lehetőségét (Fábian 2014.), míg György Sándor Balázs nem zárja ki ezt sem. (György 2015.)

54 Dévai István, a Metalimpex vezérigazgató-helyettese a Lenin Kohászati Művek nevében szerződést kötött nyugati megrendelőkkel nagy mennyiségű volfrám acél leszállítására. Az egy évre vállalt teljesítést előre megszabott fix áron határozták meg, amely legfeljebb szocialista relációban volt engedélyezett, bár a volfrám világpiaci árának gyakori ingadozása miatt, még így sem lett volna szabályos a megállapodás. Az aláírás után a fém világpiaci ára a tízszeresére emelkedett, így a beszerzés miatt hatalmas ráfizetéssel tudták csak teljesíteni a vállalatot, ráadásul a diósgyőri kohó nem is rendelkezett megfelelő kapacitással, ezért

biztonság felvetette Énekes felelősségét – akit a Vályit ért baleset miatt ekkorra már eltávolítottak a vasmű éléről –, de az ügy elévülése miatt a valódi közreműködők megnevezésére nem került sor. Az üzlet egyik értelmi szerzője Dévai István, az MNVK-2. megnyertje volt, aki Frankfurtban szolgált Sebestyén kirendeltség-vezetői megbízatása idején. Hazatérte után valutakitermelést végzett a katonai felderítés számára, titkos pénzeket szállított a római kereskedelmi kirendeltség és svájci titkos bankszámlák között. A Metalimpex vegyesvállalatainak felhasználásával részese volt a nyugati offshore hálózat kiépítésének is. A titkosszolgálat által alapított Eurocom nevű cég vezetőségének tagjaként számos esetben kijátszotta a külkereskedelmi szabályokat, és szoros kapcsolatot tartott az OMFB ügyeit intéző Simon Endrével, valamint annak főnökével, Sebestyén Jánossal. A Lenin Kohászati Művek nevében megkötött szabálytalan üzletet Dévai nyilvánvalóan a mögötte álló érdekcsoport megbízásából bonyolította.

Vályi szörnyű balesete és a Siemens piaci térnyerése mögött álló érdekek között ugyan direkt összefüggést nem lehet kimutatni, de annyi megállapítható, hogy Vályi már pénzügyminiszterként is, később a Minisztertanács elnökhelyetteseként is igyekezett visszaszorítani a külkereskedelmi lobbizást túlzott hatalmát. Arra utaló jelek is vannak, hogy az 1973 nyarán az Egyesült Államokban tett látogatása után olyan kezdeményezéseket fogalmazott meg, amelyek szintén veszélyeztethették volna a nyugatnémet ipari konszernek magyarországi monopolhelyzetét. Vályi Péter volt az első magasrangú kormánytag, aki hivatalos vendége volt a tengerentúli nagyhatalomnak, és hazatérte után szorgalmazta az amerikai–magyar gazdasági kapcsolatok élénkítését, és az állambiztonsági iratok szerint Sebestyén körei ezt nem fogadták osztatlan lelkesedéssel.⁵⁵

csehszlovák üzemeket is meg kellett bízni a gyártással – sokkal nagyobb díj ellenében, mint amit az eredeti megrendelő fizetett. A hivatalos vizsgálat szerint korabeli értéken legalább ötvenmillió forint volt a veszteség, de egyes becslések ennek a dupláját is emlegették. Lásd: Borvendég 2018, 78–83.

55 Borvendég 2020, 168–169.

Összegzés

Jelen tanulmány arra világított rá, hogy nem kizárólag az ortodox kommunista szárny számára volt nemkívánatos az a mérsékelt liberalizáció, amelyet az új gazdasági mechanizmus meg kívánt valósítani. Az iparvállalatok piacorientált-ságának fejlesztéséhez elengedhetetlen lett volna a termelő kapacitások piac-
ra jutásának biztosítása, s ez jelentősen csökkentette volna a külkereskedelmi vállalatok monopóliumát. A sajátos külkereskedelmi ügyletek felfuttatásával kiépített korrupciós hálózat lehetőségeinek megnyirbálását nem engedték azok a gazdasági szereplők, akik a hatvanas évek során már komolyabb befolyással rendelkeztek a politikai irányításban is. Legnagyobb politikai sikerük minden valószínűséggel az volt, hogy 1972-ben elérték, a külkereskedelmi vállalatok minden egyedi engedélyeztetés nélkül cégeket alapíthattak a kapitalista Nyu-
gaton. Ez az időpont ráadásul éppen egybeesett – véleményem szerint nem vé-
letlenül – az új gazdasági mechanizmus kifulladásával. A tanulmány felhívta a figyelmet néhány, egyértelműen ezen érdekellentétekhez köthető lobbiharcra is, amely konkrét példát igyekezett szolgáltatni a kiélezett küzdelemre, amely talán még politikai gyilkosságot is eredményezett.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Baráth–Kázmér–Ujvári 2013.** Baráth István – Kázmér János – Ujvári Zoltán (szerk.): *A Videoton története 1938–1990*. Videoton Holding Zrt., Székesfehérvár, 3013.
- Berkó 1983.** Berkó Lilli: Az iparvállalatok külkereskedelmi joga mint a strukturális alkalmazkodás eszköze. *Ipargazdasági Szemle*, 14. (1983) 3. sz. 62–75.
- Bodnár 2002.** Bodnár Zoltán: *Az IBM története*. <https://www.hwsz.hu/hirek/40558/az-ibm-tortenete.html?oldal=3>; a letöltés időpontja: 2020. április 22.
- Borvendég 2017.** Borvendég Zsuzsanna: *Az impexek kora. Külkereskedelmi fedéssel folytatott pénzkivonás a „népgazdaságból” a Kádár-rendszer idején az állambiztonsági iratok tükrében*. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2017.
- Borvendég 2018.** Borvendég Zsuzsanna: *A Cég megnyertjei – a megnyertek cégei. Titkosszolgálati vállalatalapítások és valutakitermelés a Kádár-rendszer idején*. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára–Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2018.
- Borvendég 2020.** *Mesés kémjátszmák. A nyugati kereskedelmi hálózatok kiépülése 1945 után*. Magyarországtudós Intézet, Budapest, 2020.
- Borvendég 2021.** Borvendég Zsuzsanna: Fordulat nélkül. A külkereskedelem szovjetizálása, 1944–1949. In: Horváth-Lugossy Gábor – Vizi László Tamás (szerk.): *A Magyarországtudós Intézet Évkönyve 2020*. Magyarországtudós Intézet, Budapest, 2021. 89–109.
- Bölny 1978.** Bölny József: *Magyarország kormányai, 1848–1975*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978.
- Cseszka 2008.** Cseszka Éva: Lefagyott a rendszer, a mechanizmus befejeződött. Magyar gazdaságtörténet 1968–1978 között. In: Schlett András (szerk.): *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben*. Tarsoly Kiadó, Budapest, 2008. 91–108.
- Fábián 2014.** Fábián Máté: A Vályi Péter eset. *Historia Nostra*, 2. (2014) 1. sz. 119–127.

- Germuska 2010.** Germuska Pál: *Vörös arzenál. Magyarország részvétele a nemzetközi hadiipari együttműködésben a KGST keretei között.* Argumentum–1956-os Intézet, Budapest, 2010.
- Germuska–Honvári 2014.** Germuska Pál – Honvári János: A közúti járműgyártás története Győrött 1945-től 1990-ig. In: Honvári János (szerk.): *Győr fejlődésének mozgatórugói.* Universitas–Győr Nonprofit Kft., Győr, 7–99.
- György 2015.** György Sándor Balázs: Vályi Péter halála: tragikus baleset vagy politikai gyilkosság? *Napi Történelmi Forrás*, 2015. október 19. https://napitortenelmiforras.blog.hu/2015/10/19/valyi_peter_halala_tragikus_baleset_vagy_politikai_gyilkosság; a letöltés időpontja: 2019. november 3.
- Honvári 2006.** Honvári János: *XX. századi magyar gazdaságtörténet.* Aula Kiadó, Budapest, 2006.
- Kahler–M. Kiss–Riba 2019.** Kahler Frigyes – M. Kiss Sándor – Riba András: *A snagovi tükrök. Ecsetvonások a politikus pályaképehez.* Magyar Napló–Írott Szó Alapítvány, Budapest, 2019.
- Krahulcsán 2019.** Krahulcsán Zsolt: A pártelit „mentelmi joga” a Kádár-korszakban. A pártfunkcionáriusok elleni állambiztonsági nyomozások szabályozása. In: Horváth Zsolt – Kiss Réka – Simon István (szerk.): *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban.* Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 205–263.
- Lóránt 2015.** Lóránt Károly (szerk.): *A rendszerváltáshoz vezető út. Gazdaságpolitikai visszaemlékezések.* Antológia Kiadó, Lakitelek, 2015.
- Péter 1956.** Péter György: A gazdaságosság és jövedelmezőség jelentősége a tervgazdálkodásban. *Közgazdasági Szemle*, 3. (1956) 7–8. sz. 851–869.
- Práczki 2014.** Práczki István: *Kémjatszámok. Egy magyar hírszerző emlékiratai.* Kárpátia Stúdió, Budapest, 2014.
- Romsics 1999.** Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* Budapest, Osiris Kiadó, 1999.
- Schlett 2008.** Schlett András: A konszolidáció útján: reformtervek, ezek politikai és gazdasági háttere 1963 és 1968 között. In: Schlett András (szerk.): *Alap és felépítmény. Gazdaságpolitika a Kádár-rendszerben.* Tarsoly Kiadó, Budapest, 2008. 28–90.

- Sebők 2017.** Sebők Orsolya (szerk.): *A Siemens története Magyarországon, 1887–2017.* Siemens Zrt., Budapest, 2017.
- Tímár 1989.** Tímár Mátyás: *Szürke pénzügyek.* Budapest, Megvető Kiadó, 1989.
- Vámos 2002.** Vámos Tibor: Megemlékezés. Sebestyén János. *Magyar Tudomány*, 47. (2002) 7. sz. 951–954.

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

- ÁBTL 3.1.5. O-12344/2.
ÁBTL 3.1.5. O-15829/1-3.
ÁBTL 3.1.5. O-16586/1.
ÁBTL 3.2.5. O-8-475.
ÁBTL 3.1.9. V-155912/8.
ÁBTL 3.1.9. V-160121/2-3.

Cui prodest? Reflections on the failure of the new economic mechanism

ABSTRACT: The failure of the “new economic mechanism” has so far been explained by the strengthening of the orthodox communist wing, and historians have failed to notice that there was another interest group also hostile to the moderate liberalisation that the new economic mechanism was trying to achieve. In order to develop the market orientation of industrial companies, it was essential to ensure market access for productive capacity, which would have significantly reduced the monopoly of foreign trade companies. Liberalising industrial firms would have reduced the potential for the network of corruption created by the expansion of specific foreign trade transactions. The foreign trade lobby, which gained momentum in the 1960s, achieved its greatest political success in 1972, when a decree permitted foreign trade companies to establish firms in the capitalist West. This date coincided with the exhaustion of the new economic mechanism. The paper draws attention to a lobby fight between the emerging foreign trade interest group and other economic actors, which contributed to preventing moderate liberalisation efforts.

KEYWORDS: new economic mechanism, foreign trade, joint venture, corruption, Siemens